

David Doonison*

Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben

Az egalitarianizmus sosem volt öncélú célkitűzés vagy ideológia. Csupán ellenzői próbálják ilyen látszatát kelteni. Az egalitáriánus eszmény a szabadságnak tulajdonított fontosságból sarjad — abból, hogy azt valljuk, mindenkit megillet a jog, hogy életét kiteljesítve, képességeit teljeskörűen és szabadon kibontakoztathassa, azzal az egyetlen megszigorítással, hogy másoknak meg kell hagynia a lehetőséget ugyanerre. Ha magunknak megköveteljük, valamennyi polgártársunk számára is követelnünk kell ezeket a jogokat.

Csak egy olyan erkölcsi világtrend méltó arra, hogy kiálljunk mellette, amelyben nem az éppen benne elfoglalt szerepünktől, helyzetünktől függ, hogy valljuk és vállaljuk-e. A morálisan meggyőző politikai irányelveknek így definíciójuk szerint hordozniuk kell valami féle egalitáriánus tartalmat. Gyakran adódhat ok arra, hogy meghatározott esetekben háttérbe szoruljon a teljes egyenlőség eszménye, vagy hogy csak fontolva haladjunk az ideál felé, de ezek az okok minden esetben magyarázatot, indoklást követelnek.

Minék háborogni?

Friedrich von Hayek, aki az uralkodó osztályok értelmiségi szócsövei által a leggyakrabban hivatkozott és idézett guru, azt a meggyőződést vallja, hogy veszedelmes időpazarlás a kormányoknak a jövedelmek és erőforrások általános elosztásával foglalkozniuk. A döntő befolyást ezekben a dolgokban a piaci mechanizmusoknak kell gyakorolniuk, az pedig, „hogyan juttatásokat és a terheket... a piac mi módon osztja el”, nagymértékben szerencse kérdése. „Méltányosságot követelni az ilyen folyamattól nyilvánvaló képtelenség.” (Hayek: *Law, Legislation and Liberty*. Routledge & Kegan, 1976. II. köt. 64.) Ha más okokból is, de ugyanilyen szenvedélyesen hirdetik ezt a nézetet a baloldalon.

* David Doonison a glasgow-i egyetem regionális és várostervezési tanszékének professzora. E tanulmány a *Community Care* folyóiratban jelent meg.

A szocializmus szólhat az egyenlőségről, de a trade unionizmus a különbségekről szól. Annak megvitatása, hogy miképpen kellene elosztani az élet örömet nyújtó kellemetességeit, megfelelő témája lehet gyakorlatiatlan idealisták által látogatott szemináriumoknak, de aligha lehet a komoly politika tárgya. A jövedelem nem olyasmi, amire vonatkozólag a kormányoknak kellene irányelveket kidolgozniok.

Miközben a brit politika porondján gyakran tettek hitet egy mérsékelt egalitarianizmus mellett, ritkán érveltek is mellette meggyőzően. Anthony Crosland, a nézet egyik leghatározottabb képviselője még azt is elhárította, hogy érvekkel hozakodják elő. Az efféle erkölcsi preferenciák, mondta, „csupán a közönség személyes elfogultságait tükrözik vissza”. Vitatkozni róluk, vélte, épp oly kevésbé lehet, mint arról, hogy a világos sör jobb-e vagy a barna, vagy mint más olyan kérdéstről, ami ízlés dolga. E meglehetősen szellemi restségre valló nézet elfogadhatónak tűnhetett reformista szellemek számára azokban az időkben, amikor oly széles körben vállalták az egalitáriánus „részrehajlás” elvét — ha gyakorlatát nem is. De ezek az idők elmúltak. Az egalitáriánusoknak manapság fel kell készülniök arra, hogy meggyőzőbben védjék meg álláspontjukat.

Nekik is, ellenfeleiknek is igencsak nyomós okaik vannak arra, hogy nagyon komolyan vegyék a jövedelemelosztás egész kérdését. Hayek elutasító magatartása, attól kezdve, hogy a kormányok elkötelezték magukat a teljes foglalkoztatottság (vagy valami hasonló) megteremtése és megóvása mellett, többé nem volt védhető. S ha már e cél mellett állást foglaltak, meg kellett találniok vagy ki kellett alakítaniok valamiféle általános konszenzust a nemzeti jövedelem növekedéséből fakadó javadalmak vagy a csökkenéséből fakadó elosztásának mikéntjéről. Máskülönben a világgazdaság mindazon ingadozásai közepe, amelyeknek egy ipari nemzet ki van téve, nem lehetett volna fenntartani a magas foglalkoztatási szintet.

A világpiacon robbanásszerű kiterjedése, a kedvező kereskedelmi feltételek és a szakszervezeti vezetők higgadtsága húsz éven át lehetővé tették, hogy ne kelljen szembenéznünk ezzel a dilemmával. Aztán jött a válság, meg az olajárak emelkedése, és 1974-ben a Heath-kormány (még csak kísérletet sem téve arra, hogy komolyan feltegye a jövedelemelosztással összefüggő súlyos kérdéseket, és azon munkálkodjék, hogy tartós országos konszenzust teremtsen) megpróbált érvényt szerezni a maga semmi jóval nem kecsegtető jövedelem-politikájának — hogy aztán az általános választási küzdelem kellős közepén egyszerűen a „ki is kormányozza Nagy-Britanniát?” kérdésével találja magát szemben.

Tudjuk, hogy mi volt a válasz. Öt évvel később, a Callaghan-kormánynak, miután épp oly csekély erőfeszítést tett következetes és országot átfogó nézetek megfogalmazására, de hasonlóképpen megpróbálta a nemzetre erőszakolni a maga nem sok jóval kecsegtető jövedelem-politikáját, ugyancsak kitették a szűrét. Ehelyett most olyan jövedelem-politikánk van, amely jóval több, mint három millió embert kirekeszt a munkából. A maga brutális módján ez hatékonyabb elődeinél — legalábbis abban, hogy féken tartsa az inflációs nyomásokat.

De hát meddig marad fenn ez a politika? Vajon a tolerancia és a szabadság törekeny hagyománya sokáig bírja egy ilyen rendszerben? Ha ebben nem bízhatunk, nem marad más, mint szembenéznünk azzal,

hogy jobb módszerekre támaszkodva *kell* eldöntenünk, hogyan történjék az erőforrások évi elosztása, akár növekednek, akár csökkennek. *Ezért* váltak a társadalmi igazság, a szegénység és az egyenlőség kérdései, melyeket sokan még mindig csupán álmodozó éjszakai csevegésekbe illő témának tartanak, a legsürgetőbb gyakorlati politikává.

Miről is beszélünk?

Ha elfogadjuk, hogy fontos a téma, akkor a szönyegen lévő kérdéseket először is világosabban kell definiálnunk. Pontosan miről is beszélünk? Letwin professzor, a vitában a szembenálló oldalt képviselő könyvek közül a legfrissebb terjedelmes opusznak a szerkesztője, magabiztos választ ad a kérdésre. Az „egalitarianizmus” nála központi kérdés, amely „miként ezt politikai értekezésekben, hivatalos jelentésekben, filozófiai tanulmányokban és a nézetek más, átgondolt kifejtéseiben részletesen előadva megtaláljuk, a jelek szerint három gondolaton alapul:

1. minden embernek egyenlőnek kell lennie;
2. valamennyi fennálló egyenlőtlenség csökkenthető, ha ugyan nem teljesen és gyökeresen megszüntethető a kormányok intézkedései által; és
3. minden más politikai célnak félre kell állnia az egyenlőség útjából, ha konfliktus támad ez utóbbi és amazok között.”

Egyetlen precíz hivatkozást sem találni persze a könyvben a nézetek ilyen jellegű „átgondolt kifejtésére”, azon egyszerű okból, hogy soha senki nem mondott ilyen ostobaságot. Pedig sokféle formában fogalmazták már meg az egalitáriánus megközelítést.

Íme néhány idézet, amelyek ötödfélszáz évet fognak át (1381-től 1931-ig), s amelyek közül egyetlen egy sem említették a 400 oldalas könyvben.

John Ball: „Ó, ti derék emberek, mindaddig nem mehetnek jól a dolgok Angliában, amíg csak minden tulajdon közös nem lesz, s nem lesznek többé sem jobbágyok, sem nemes urak, hanem csak egyetlen, egyesült nép... Vagy nem mind ugyanazon szülőktől, Ádámától és Évától származunk?”

Jean-Jacques Rousseau: „... egyenlőségen nem azt kell értenünk, hogy a hatalom és a gazdagság mindenki között tökéletesen egyformán legyen elosztva, hanem, hogy... egyetlen állampolgár se lehessen soha olyan gazdag, hogy megvásárolhasson egy másikat, és egyetlen egy se lehessen olyan szegény, hogy kénytelen legyen eladni magát...”

Friedrich Engels: „... a proletár egyenlőségi követelés valóságos tartalma az osztályok eltörlésének követelése. Minden olyan egyenlőségi követelés, amely ezen túlmegegy, szükségszerűen az abszurdumba visz.”

Richard Tawney: „Amire a közösségnek szüksége van — mint ezt a szó maga is sugallja —, az a közös kultúra, mert anélkül egyáltalában nem lehet közösség... De csupán azzal, hogy óhajtjuk, nem teremthetünk közös kultúrát. Gazdasági alapokon nyugszik... egyszóval, nagymérvű gazdasági egyenlőség a feltétele.”

Megaláztatás, nélkülözés, kizsákmányolás, igazságtalanság, az emberi közösségvállalás megsemmisülése — ezek az ilyen megállapítások

visszatérő témái. Hasonlóképpen, ha majd egyszer születik egy komoly történelmi munka a „jóléti államról” (amelyet Letwin teamjéből sokan az egyenlősítés fő ösztökéjének hisznek), az ki fogja mutatni, hogy a szociális szolgáltatásaink kialakításában és kifejlesztésében vezető szerepet játszó szociális reformereket éppen hogy nem az egyenlőség foglalkoztatta legfőképpen, hanem a szenvedés, a becstelenség, a méltánytalanság és a pazarlás. Ha egyetlen szóban kellene összefoglalnunk a központi kérdést, ez a szó: „szegénység”. Ez indítja az embereket arra, hogy az elosztásra és a jövedelmek növekedésére együttesen ható eljárás módokat követeljenek. Úgy okoskodnak ugyanis, hogy ha az anyagi források szűkösek, akkor a szegényeken csak úgy lehet segíteni, hogy a gazdagoktól valamit elvesznek.

Ezek az aggodalmak ma is elevenen élnek Angliában. Sőt, a legutóbbi közvéleménykutatások azt sejtetik, hogy új erőre kapnak — talán azért, mert közülünk túlságosan is sokan ismerünk olyanokat, akiknek nem telik tisztességes étkezésre, akiknek nincs meleg ruhájuk, amely megvédené őket a metsző hidegtől, olyanokat, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy gyermekeikkel meglátogassák a város másik végén lakó nagyszülőket, akik sosem mennek szabadságra, és sosem jutnak el vidéki tájakra, és olyanokat, akik rettegnek a karácsonytól, mert kiadásokkal — többletkiadásokkal — jár. Mindezt látjuk és tűrhetetlennek tartjuk.

Amiről szó van, az a *szegénység*. Aki elutasítja ennek a kérdésnek a középpontba helyezését, annak vagy meg kell cáfolnia azt az állítást, mely szerint a szegénység még mindig széles kört sújt, vagy ki kell mutatnia, hogy semmit nem lehet ellene tenni, vagy meg kell magyaráznia, hogy ez miért van kedvére.

De hát mit is értünk szegénységen? A válasz, amelyet erre a kérdésre adunk, nagyban meghatározza, mit is értünk olyan fogalmakon, mint „szociális probléma”, „állampolgári jogok és kötelességek”, mit is értünk az állam tulajdonképpeni szerepén.

Szegénység: a létminimumhoz kötődő értelmezés

Amikor Peter Townsend 1968-ban feltérképezte az Egyesült Királyságot, erre a kérdésre leggyakrabban azt a választ adták, hogy a szegénység az olyan sebezhető csoportokat sújtja, mint amilyenek a betegek és az öregek, akik az életszínvonalnak bizonyos, meglehetősen rosszul definiált minimumát nem érik el. (Townsend: *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, 1979. 240.) Erre a nyelvhasználatra Charles Booth meg Seebohm Rowntree tanította meg az angolokat még a századforduló táján, s utánuk azok a haladó szellemű emberek, akik a munkásmozgalomban és másutt olyan fajta reformok létrehozásáért fáradoztak, mint amelyeket végül is a Beveridge-jelentés fogalmazott meg. Ennek a nyelvnek a kulcsszava: a létminimum.

A szegénység szerinte azokat sújtja, akik nem érik el az általános közmegegyezéssel létminimumnak minősített szintet, amelyet a szociális szolgáltatásoknak kellene biztosítaniuk a nyugdíjasok, a betegek, a rokkantak és más, potenciálisan „szerencsétlen” csoportok számára. Egész városrészeket is tud sújtani, nevezetesen a „lepusztuló” városrészeket. E nézet képviselői szerint a szegénység társadalmi, társada-

lom-szerkezeti probléma, s nem áldozatai a legfőbb vétkesek. A szociális szolgáltatásoknak — a leghaszontalanabbakat kivéve — mindenkinél ki kell küszöbölniük a piacgazdaság „szokásos” működését a maguk védőhálójával.

Ez emberségesebb és valóságosabb szemléletmód, mint az a korábbi primitív nézet, amely a szegénységért leginkább annak áldozatait okolta, ez a nézet újabban ismét felbukkan azok körében, akik, ha a szegényekről van szó, csak azt tudják hajtogatni: „oldják meg maguk”.

A kérdés a hatalom kérdése

A szegénységnek a létminimumhoz kötődő megközelítése mindamellett téves. Ahhoz, hogy ennek okát megértsük, először nem a szegényeket és kirekesztetteket, hanem az átlagos állampolgárokat kell szemügyre vennünk. A hagyományos gazdasági elmélet a keresetükben mutatkozó különbségeket jórészt a képességeikben, szorgalmukban és motiváltságukban meglévő különbségeknek tulajdonítja. Ez a magyarázat jó példája annak, hogy az akadémikus tudományok miként válnak az uralkodó osztályok érdekeinek kiszolgálóivá. Senki sem tagadja, hogy képesség, szorgalom és motiváltság szerepet játszanak a jövedelmek eloszlásában. De rá illenék mutatni arra is, hogy vannak munkavállalók, akik ellenőrzést képesek gyakorolni a munkaterületükre való bejutás fölött, s ezáltal felfelé nyomják a maguk bérét, és lefelé azokat, akiknek zsúfoltabb terepen kell versenyezniük a munkahelyekért. (Ha akad néhány állástalan orvos, a Brit Orvosegyesület ezt nem túlértékelésnek, hanem túltermelésnek minősíti, s nyomban csökken az orvos-egyetemekre való felvétel.)

Tekintettel a leginkább védett foglalkozási ágakban kifizetett, mesterségesen magas bérekre, kifizetődik, ha az ott dolgozókat nagyobb tőkebefektetésekkel és kiegészítő szolgáltatásokkal támogatják meg termelékenységük további emelése érdekében. Ugyanakkor a zsúfoltabb foglalkozási ágakban fizetett, mesterségesen alacsony bérek ellenkező hatással járnak.

A hatékonyabb szakmákban dolgozók magasabb jövedelmének jó részét aztán ugyanazon családokon belül emberi tőkébe fektetik be: nemcsak tandíjak formájában, hanem mindazon kulturális és egyéb előnyökében, amelyeket a gazdagok gyermekeiknek nyújtani képesek, növelve ezzel a családok következő nemzedékeinek jövedelmét. Az egyenlőség hívei gyakran vitatják azt a nézetet, hogy a rosszul fizetett dolgozók eredendően kevésbé termelékenyek, mint a jól fizetettek, és sokszor igazuk is van. (A nők intelligenciája és ügyessége azonos a férfiakéval, vagy magasabb annál: egy olyan gazdaságban, amelyben kevés a nyers erőt igénylő foglalkozás, a nők általánosan alacsonyabb keresetét nem lehet az előbbi üres frázissal megmagyarázni.) De épp oly fontos, hogy ne felejtjük el: a képességekben, a motivációban és a termelékenységben fennálló különbségek ott, ahol *csakugyan* fennállnak, nem az embereknek valamiféle istenadta jellegzetességei. Nagy mértékben cégek, szakmai egyesületek, egyetemi testületek, az oktatási minisztérium, a család és más társadalmi intézmények működésének tulajdoníthatók. Egyszóval: mindez a hatalom megoszlását tükrözi vissza.

A szegényügy kezelése

A következőkben nézzük meg azokat, akik — különböző okoknál fogva — képtelenek munkához jutni, vagyis a kereset nélkülieket. Azok a létminimumra vonatkozó biztosítékok, amelyeket a Beveridge-korszakban kaptak, fontos előrelépést jelentettek. Alapjukat azonban az a feltevés képezte, hogy a szociális szolgáltatások alkotta „szociális védőhálóval” alátámasztott gazdasági haladás révén a nemzet egészét — és végül minden nemzetet — egy objektíven meghatározott szegénységi küszöb fölé lehet emelni. Az viszont elkerülte a figyelmünket, hogy a gazdasági haladás új szükségleteket — *reális* szükségleteket — teremt, ezzel pedig a szegénység új formáit hozza létre azok számára, akik nem képesek arra, hogy kivegyék részüket a haladás előnyeiből. Tovább rontjuk a dolgokat azzal, hogy a sérülékeny helyzetűek közül sokakat kényszerítünk a „fejlődés” miatt egyre drágábbnak bizonyuló környékeken lakni. Ezek a kegyetlen processzusok nem pusztán a közigazgatás ügyetlenkedéseinek számlájára írandók, mert akkor elég könnyen helyreigazíthatók lennének, hanem a szegények tehetetlenségét tükrözik.

Minden szervezet igyekszik működési költségeiből minél többet kívülállókra terhelni, közgazdasági zsargonban: áthárítani. A lakásügyi hatóságok például kapitálisan csökkenthetik költségteleiket, ha olcsón felvásárolható, nehezen megközelíthető területeken építkeznek, vagy ha a házakba olyan központi fűtési rendszereket vezetnek be, amelyek a lehető legolcsóbbak. Ez szállítási, közlekedési, fűtési költségek szempontjából (mely költségek a bérlőt terhelik) nagyon megdrágítja ezeket a lakásokat. Az ilyen környékekről azután nem úgy beszélnek, hogy „nehéz bennük lakni”, hanem azt mondják, hogy „nehéz bérbeadni őket”, vagy akár elnevezik őket „problematikus lakónegyedeknek”, mintha a nehézségekről valamiképp a bérlők tehetnének. A szegény ember sok mindentől meg van fosztva, de legelsősorban is a hatalomtól. Ezért jelölhetők ki számára azok a helyek és azok a szerepek, amelyekre senki más nem vállalkozik.

Az ország leginkább „szegény” lakónegyedeinek némelyike mint lakóhely meglehetősen jó, a levegő tiszta, és gyönyörű a panoráma. Nagyszerű dolog ott lakni — feltéve, hogy az embernek van kocsija (mert a jó üzletek és a közszolgáltatások messze vannak, a buszok pedig egyre rendszertelenebbül járnak és egyre drágábbak), van hűtőszekrénye (mert a lakások melegek, az élelem nem áll el bennük, s szellőztető berendezéssel ellátott éléskamra — spájk — réges-rég nincs ezekben a lakásokban), van bankja, amely engedélyezi a hiteltúllépést (mert az élet itt drága és a fűtés sokba kerül), és van például, mosó- és szárítógépe (mert nemigen van olyan biztonságos hely, ahová a ruhákat ki lehetne akasztani).

Azok, akiknek mindezekre nem telik, nehéz helyzetbe kerülnek. Részletfizetési tartozásaik felgyülemlenek, ruházkodni költséges hitelek terhére kénytelenek; azért a borzalmasan magas kamatú kölcsönért cserébe, melyet a telepet teherautójával körbejáró szatócstól kapnak, muszáj letétbe helyezniük azt a könyvecskét, amely igazolja a gyermek jogán járó szociálpolitikai járandóságukat. Fűtési költségeiket „helyből” eleve levonják társadalombiztosítási juttatásaikból, és mind-

ezek a félmegoldások tovább rontják a helyzetet, mert még teljesebben kiszolgáltatják a szegényeket mások kénye-kedvének.

A „kirekesztés” a szegények esetében nem egyszerűen beszédfordulat, hanem kétségbevonhatatlan társadalmi tény. Ha egy férfi kihullik a munkapiacról, általában felesége is elveszti az állását (már ha egyáltalán volt neki). A társadalombiztosítási mechanizmusok ez irányba hatnak. A családot támogató pótszegély kiszámításánál a feleség jövedelmének oly kis hányada „nem számít be”, hogy munkája majd-hogynem csak az Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztériumnak hajtana hasznát. A gazdasági tájékozódásnak abban a „szájról szájra” világában, amelyben a szegények élnek (ahol munkalehetőségről csakúgy, mint bármi más fontosról nem hivatalos források tudósítanak, hanem az emberek egymás közötti beszélgetései), a munkából és a bérből megvásárolható szabadidős lehetőségekből egyaránt kirekesztett házaspár hamarosan rádöbbenhet, hogy számos egyéb téren is ki van rekesztve a szociális kapcsolatok hálózatrendszeréből. Valószínűleg kevésbé kapcsolódhat be a nem-legalizált vagy „fekete” gazdaságba, kevésbé vehet részt azoknak a — felbecsülhetetlen, ámde becses — szolgáltatásoknak a törvényes cserefolyamatában, amelyek sok más családnak hasznára vannak.

A szegények számára létesített szolgáltatások könnyűszerrel válnak szegényes szolgáltatásokká, az ügyfeleknek kevesebb esélyük van a működés gyakorlatának befolyásolására, mint azoknak, akik más klientúráknak szánt szolgáltatásokat vesznek igénybe. Lassacskán a szociális munka és a segítyezés az egyedüli olyan területei a jelentősebb szociális szolgáltatásoknak, ahol nem tesznek szisztematikus kísérletet arra, hogy odafigyeljenek az ügyfelekre, hogy a szolgálat valóban az ügyfelet képviselje minden más érdekkal szemben. Ennek az az oka, hogy mindkettőnek jórészt szegényekkel van dolga.

Ha a munkából kirekesztettek, és azok, akik segíteni próbálnak az ilyeneken, azon fáradoznak, hogy tegyenek valamit a munkanélküliekért és a leginkább szegénység sújtotta közösségekért, körzetekért, újabb problémákba ütköznek. A Szakszervezeti Tanács a Munkaerő-szolgálati Bizottsággal egyetemben ragaszkodik minden olyan központi intézmény ellenőrzéséhez, amelyet speciálisan a munkanélküliek számára létesítettek. A Munkaerő-szolgálati Bizottság átképző programjaiban résztvevő fiataloknak nem hagynak időt olyan gondolatok megvitatására, mint az itt kifejtettek. A helyi kereskedők és a kereskedelmi kamara még szolgáltatásokkal igen gyengén ellátott területeken is szót emelhetnek az ellen, hogy állástalan személyek új üzleteket nyissanak. Ha néhány állástalan ember ifjúsági klubot létesít a környéken felügyelet nélkül kóborló fiatalok számára, a szakszervezet vétót emelhet az ellen, hogy részmunkaidős ifjúsági vezetőként fizetéshez, álláshoz jussanak. Ugyancsak megtiltható a klubtagoknak, hogy kifessék saját helyiségeiket: ez is „szervezett dolgozóknak” fenntartott munka. Ráadásul a Társadalombiztosítási Hivatal visszavonhatja a segítyt, ha az állástalan igényjogosultak önkéntes (vagy hasznát egyelőre legalábbis nem hajtó) szakmai tevékenysége azt jelenti, hogy az illetők, szigorúan véve, nem állnak a közvetítő irodák korlátlan rendelkezésére.

Ezek az akadályok gyakran leküzdhetők, de ez sok türelmes egyezkedést igényel. Nem arra akarok kilyukadni, hogy ezek a tilalmak rosszindulatúak, felfoghatatlanok és megváltoztathatatlanok, hanem

arra, hogy a szegények kirekesztése nem itt-ott esetlegesen érvényesülő, hanem mindent átható egyetemes jelenség. Erős intézmények szervezik meg és kényszerítik ki érvényesülését, melyek minket, többiekét képviselnek. Szavazópolgárként és adófizetőként, szakszervezetek és különböző szakmai egyesülések tagjaiként mi és a hozzánk hasonló milliók kényszerítjük ezeket a szervezeteket arra, hogy úgy viselkedjenek, ahogy viselkednek.

A felső középosztály tagjai ritkán keresik fel az igazán lepusztult lakónegyedeket. Pedig ott látható világosan, mekkora hatalmat gyakorol az alsó középosztály és a szakmunkás réteg a nők és a segéd munkások fölött. A társadalombiztosítási családlátogató, a szociális munkás, az egészségügyi ellenőr és a lakásügyi felügyelő, a kisebb hitelek nyújtására is kész boltos, a karbantartó munkás, akit esetleg rá lehet venni, hogy javítsa meg a lyukas tetőt és a törött ablakokat — nos, ezektől az emberektől függ az ilyen környékek lakóinak fennmaradása.

Egyezkednie, „tárgyalnia” rendszerint a nőnek kell. S míg a szervezett gyári munkásnak (aki többnyire férfi) a kollektív cselekvés hagyomány-örizte számtalan módszere áll rendelkezésre, amelyre építhet, ha dolga akad a munkahelyi feljebbvalókkal, addig a nőnek, ha elintéznivalója adódik a hivatali íróasztalnál ülő vagy az otthonában rátörő hatósággal, nem áll rendelkezésére sem hagyomány, sem szervezet, hogy támogassa. Azon ritka alkalmakkor, amikor szegény asszonyok erőik kollektív mozgósításával válaszoltak az elszenvedett elnyomásra, figyelemreméltó dolgok fordultak elő: példa erre az 1915-ös glasgow-i lakbér-sztrájk. Ez a szellem nem halt ki. Bebizonyították ezt azok a dublini anyák, akik nemrégiben a belső városrészek általuk lakott körzetéből kikergették a kábítószer-kereskedőket.

Akik fennakadtak a szociális védőhálón

A következőkben vegyük szemügyre azokat, akik a társadalombiztosítási segélyek és a tisztességes bérek közötti keskeny határmezsgyén helyezkednek el: a dolgozó szegényeket. Szegénységük nyugtalanító. S minthogy nem tűrjük el többé a túlzásfolt, nyomorúságos lakásokat, a gyógyíthatlan maradt betegséget, s azt az éhezést megközelítő állapotot, amelyben a szegény családoknak része volt, a családi jövedelem felmérésén alapuló (ún. *means-test*) segélyek egész sorát találtuk ki (családi jövedelem-kiegészítések, lakáshoz nyújtott segély, ruha-segély, ingyenes iskolai étkeztetés, ingyenes gyógyszerezzelátás), amelyeknek az a rendeltetése, hogy segítsék a legszegényebb családokat.

E juttatások összege a családi jövedelem emelkedésével fokozatosan csökken, a progresszív jövedelemadó viszont egyre több pénzt szív el. A két hatás aztán együttesen a hivatalos jelentések és a tudományos kutatás által nagy bölcsességgel elemzett problémákat vetnek fel: a juttatások gyenge „hasznosulásának” kérdéskörét, a munkára ösztönző tényezők kérdését, a szegénység „csapdái” okozta problémákat, meg ehhez hasonlókat.

Azt azonban csupán kevesen vallják, hogy ha a béreket valamivel egyenletesebben osztanák el — ha a keresetek, a legalacsonyabbaktól a legmagasabbakig nem emelkednének olyan meredeken —, akkor a jövedelmi helyzet felmérésén alapuló juttatások egy részére nem lenne

többé szükség, és arányaiban a többit is nagymértékben csökkenteni lehetne, hiszen ezek pusztán a jövedelmek csekély mérvű egyenlőbbé tételének politikailag elfogadható módzatai. Holott vannak erre egyszerűbb és hatásosabb eszközök: hogy mást ne mondjunk, például, ha a jövedelmeket kevésbé egyenlőtlenül állapítanak meg, vagy ha a gyermekek után fizetett jutattás összege magasabb lenne (amire a házasok adócsökkentésének megszüntetése szolgálhatna fedezetül). A segélyek igénybevételének, a munkára ösztönző tényezőknél, a szegénység csapdáinak számos problémája ezzel kiküszöbölődne, s velük együtt leginkább balsikerű közszolgáltatásaink jó része is megszűnne.

A legalacsonyabban díjazott dolgozók bérének mérsékelt arányú emelése lehetővé tenné például, hogy megszüntessük a családi jövedelem-kiegészítést. Minthogy ez a segély a szegénységi csapda egyik fő oka, és a jogosultaknak csak a feléhez jut el, jó lenne megszüntetni. A lakáshoz nyújtott segély rendszerét — a „belföldi” ügyintézésnek alighanem legnagyobb szegényét a mai Anglia gyakorlatában — szintén nagy mértékben lehetne egyszerűsíteni és szűkíteni.

Ám nem fizethetünk többet azoknak, akiknek gyermekeik vannak, hacsak nem veszünk el többet azoktól, akiknek nincsenek; és nem adhatunk magasabb javadalmazást a rosszul fizetetteknek, hacsak nem adunk kevesebbet a magas keresetűeknek. Minden ellenkező állítás badarság, mely az infláció malmára hajtja a vizet.

A fojtogató vita

Mindezt nem könnyű kimondani. Aki megkérdőjelezi a keresetek eloszlásának alapvető realitását, „józan” hírnevét teszi kockára. S közben a nyilvános vitákat úgy szervezik meg, hogy mindezek végigvitatása szinte lehetetlen. A manapság szokásos társadalombiztosítási ellenőrzés négy különálló, egymástól független alrendszerre való feldarabolása jól példázza ezt, hiszen eleve lehetetlenné teszi, hogy kideríthessük az összefüggést az alacsony bérek, a gyermek jogán kapott járandóság, a családi jövedelmi helyzet felmérésén alapuló segély és a társadalombiztosítás között. Mindegyikkel külön testület foglalkozik, amelyek ajánlásaiknál külön-külön szigorú költség-megszorításokra vannak kötelezve.

Az adó és az adócsökkentések egészében véve kívül rekednek a vitán. Pedig az az összeg, amelytől az állami bevétel a különböző adócsökkentések következtében eselik, nagyjából egyenlő értékű az összes szociális szolgáltatás összköltségével. Minden többlet-pennynek, amelyet szociális szolgáltatásokra fordítanak, át kell küzdenie magát a közgazgatási bizottságok, a parlamenti bizottságok és a hosszadalmas nyilvános viták szigorú rostáján. Ám a házasoknak nyújtott adókedvezményeket, egyes foglalkozások kedvezményes nyugdíjait, a jelzálog-kamatot és sok minden mást — a Kincstár „szociális szolgáltatásait”, amelyek bőséges juttatásokkal kedvezményezik azokat, akik vannak annyira gazdagok, hogy egy csomó adót kelljen fizetniük — megkímélnék ettől a kukacoskodó felülvizsgálattól.

Talán ezért van az, hogy csökken a lakáshoz nyújtott segély, ha valakinek vannak vele lakó, nem eltartott gyermekei, de nem csökken a jelzálog-kamat után fizetett adó mérséklése. Így az is érthetőbbé

válík, hogy miért szállították le a rendszer bevezetése óta három ízben is a lakáshoz nyújtott segély arányait, míg a jelzálog-kamat után fizetett adót tovább mérsékeltek.

Itt az ideje, hogy lezárjuk az egalitáriánus álláspont rövid ismertetését, és összegezzük a belőle levonható következtetéseket.

Befejezés

Az érvelés — ahogy az a szociális reformokkal kapcsolatos érvelésre általában is igaz — ezúttal sem az egyenlőség rögeszméjéből indul ki, hanem a szenvedést, a kizsákmányolást, a méltánytalanságot, az emberi képességek megsemmisítését, az emberi kapcsolatok megromlását — egyszerűen a „szegénységet” állítja a középpontba. Ugyan kérdezzük már meg azoktól, akik ezért kritikával illetnek minket, vajon tagadják-e, hogy ezek a bajok léteznek. Vagy tagadják-e azt, hogy ezeket orvosolni lehet? Netán azt tagadják-e, hogy ezek csakugyan bajok? Ha egyiket sem tagadják, akkor elkezdhetünk beszélni — esetleg vitatkozni — az orvoslás módjáról.

Bármilyen eljárásmodot javasoljunk is, annak mindig lesz legalább egy alternatívája: az, hogy ne történjék semmi. A dolgok jelenlegi elrendezésének — a *status quonak* — hatalmas védelmezői vannak, hiszen nem maradt volna fenn ennyi ideig, ha igen sok embernek nem felelne meg nagyon is jól.

A mai Nagy-Britanniában a szegénységet illetően legáltalánosabban elterjedt felfogást — röviden: a Beveridge-féle nézetet — „létminimumhoz” kötődő nézetnek nevezhetjük. Ez emberségesebb és konstruktívabb, mint azok a korábbi, sokkal brutálisabb vélemények, amelyek még mindig hangot kapnak nem kis hatalommal rendelkező emberek körében. De hát akkor mi a baj vele?

A létminimumhoz kötődő megközelítés a szegénység okainak és természetének hibás számbavételén alapul. A rá épített akcióprogramok — bár volt közöttük sok értékes is — nem működnek. Csökkentik, de nem küszöbölik ki a nélkülözést, a megaláztatást, az elkallódott tehetséget és a szegénység többi klasszikus vonását. És ezek a csapások nem véletlenszerűen bukkannak fel itt, meg ott. Bár a legkülönbözőbb módokon, de mindegyre ugyanazokat az embereket sújtják: és nem ritkán nemzedékről nemzedékre örökítődnek tovább.

Az alternatív diagnózis — az egalitarianizmus viszonyító szemlélete, amely kirekesztésként fogja fel a szegénységet — eredendően nem a szegényt, a beteget és a bűnözőt, hanem az átlagpolgárt veszi szemügyre. (Ha meg akarod érteni a deviánst, nézd meg előbb az egészségest, a törvénytisztelőt, a normálist...) A szegénység egészséges, dolgozó emberek körében keletkezik, a hatalomnak oly egyenlőtlen megcsúszása közepette, hogy egyeseknek lehetővé teszi jövedelmük mások rovására való nagymérvű növelését.

Társadalmunk tagjaiként ritkán vitatjuk a hatalomnak ezt az egyenlőtlen megoszlását, vagy a jövedelemnek azt az egyenlőtlen megoszlását, amelyet az előbbi hoz létre. De következményeik, az általuk létrehozott társadalmi viszonyok láttán már fintorgunk. Ezért a jövedelem-vizsgálaton alapuló segélyek egész sorát találtuk fel a keresettel rendelkező szegények számára — lakáshoz nyújtott segélyt, családi

jövedelem-kiegészítést és hasonlókat —, amelyek igen rosszul működnek. Ezenkívül kiegészítő segélyek szociális védőhálóját nyújtjuk a kereset nélküliek számára; ennek szintjét a foglalkoztatottaknak jutó jövedelmek szintje alatt kell tartani, ezért aztán ez a védőháló kínosan gyenge. Ráadásul a működtetésében — az elfogadhatóan humánus intézményrendszer legkomolyabb erőfeszítései ellenére — sok az elretentő elem, amelyek megalázóak a ráutaltakra nézve.

Az emberek között képességeik és motiváltságuk dolgában persze valóban vannak különbségek. No meg az egyik ember szerencsésebb, a másik kevésbé az. Ezek a különbségek azonban nem fejtik ki olyan nagy és világosan kirajzolódó mértékben hatásukat, hogy az magyarázatul szolgálhatna a brit társadalom mély és mindent átható egyenlőtlenségeire. Mi több, közülük jó néhány nem oka, hanem következménye a szegénységnek. A szegénység ugyanis nem a képességek, hanem a hatalom hiányával, nem a nélkülözőknél, a szerencsétleneknél, a slum-övezetekben és a szegénységet szakmában kutatók többi kedvelt csoportjánál és helyszínén kezdődik, hanem nálunk, a többiekénél, akiknek köre az átlagostól a vagyonos állampolgárokig, lakhelyünk pedig az átlagostól az úri negyedekig terjed.

A társadalombiztosítási revíziók (amelyek meggátolják, hogy a problémát ebben a megvilágításban lássuk, vagy akár, hogy megvitassuk a társadalombiztosítási, a bérezési és az adórendszer különböző elemei közötti kölcsönhatást) megszoríthatják ugyan a csavarokat a szegényügyi szolgáltatások — és a szegényügy kezelése — gépezetében, de semmiféle alapvető kihatással nem lesznek a szegénység kiterjedésére és súlyosságára.

Ahhoz, hogy hatásunk lehessen, meg kell kérdőjeleznünk a jövedelem-eloszlás alapvető vonásait és azokat a hatalmi struktúrákat, amelyekre ez felépül.

Újra adódik majd alkalom a reformra. Ezek az alkalmak többnyire váratlanul bukkannak fel, zűrzavaros időkben, rövid időre. A társadalmunkba beépült kirívó és egyre növekvő igazságtalanságok gondoskodni fognak arról, hogy jöjjenek még ilyen zűrzavaros idők. Ám semmiképp nem üdvözljük a zűrzavart önmagáért, s ne higgyünk feltétlenül abban, hogy szükségképpen emberséges reakciókat fog kiváltani. Csak abban reménykedhetünk, hogy a közbenső éveket emberséges és bátor emberek arra használják majd fel, hogy jobb cselekvési módokat dolgozzanak ki, és széles körben ismertessék eszméiket és tapasztalataikat.

És mit lehet tenni addig? Egyenlőbb társadalmat csak az egyenlőség iránt jobban elkötelezett emberek hozhatnak létre. S az ilyen embereknek ahhoz, hogy hozzájáruljanak a dolgok megváltoztatásához, nem kell bevárniok kormányukat. Csak akkor kezdhetünk vitatkozni a jövedelmek elosztásáról, ha tudjuk, mennyit fizetnek az embereknek, és milyen mellékjuttatásokat kapnak. Svédországban nyilvánosan közzéteszik az adóbevallásnál szerepeltetett valamennyi jövedelemre vonatkozó adatokat. Angliában ez csak a közszolgálati dolgozók esetében működik így. A jövőben más intézményeknek is hasonlóan kellene cselekedniük. Amikor bérekről folyik a tárgyalás, vitatódjék meg az adott intézménynél dolgozó valamennyi személy fizetése, minthogy mindenkiét ugyanazok a bevételek biztosítják.

Hasonlóan fontos minden afelé irányuló lépés, hogy a hatalom birtokosait mindinkább felelősségre lehessen vonni cselekedeteikért, s hogy egyenlőbb alapokra helyeződjenek az emberi kapcsolatok. A közigazgatásban dolgozók közül talán elolvassák néhányan ezt a tanulmányt. Vajon el tudják-e olvasni az aláírást az Államkincstár vagy az Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium legutóbb kezükbe került leiratán? Miért ne lehetne az aláírás alá odagépelni az iratot jegyző hivatalnok nevét, a fejlécben pedig megadni egy telefonszámot (a mellékállomást is)? Ha a banktisztviselők mellett, a pénztárablakban, ott a nevük, miért ne lehetne ott a lakásügyi vagy társadalombiztosítási tisztviselők íróasztalán is?

Ha majd az új komputereket bevezetik ezeknél a szolgáltatásoknál, vajon az ügyfélnek is jut-e majd monitor, hogy arról leolvashassa a járandóságokra vonatkozó szabályokat és az adatnyilvántartás rá vonatkozó bejegyzéseit, vagy csak a hivatalnok jut majd hozzá minden adathoz? Minden betegnek, gyámolt kiskorúnak, szociális gondozottnak, elítéltnak és próbára bocsátottnak elvből lehetővé kell tenni, hogy szabadon hozzáférhessen a rá vonatkozó adatokhoz, és ellenőrizhesse azokat; az esetleges kivételeket e szabály alól szigorúan indokolni kell.

Ha barátaink arról beszélnek, hogy nyugtalansággal tölti el őket a szegények helyzete, kérdezzük meg: kiállnának-e azért, hogy nagyobb nyilvánosságot kapjanak a kereseti adatok, fellépnének-e a jövedelmek kiegyenlítő újraelosztásáért? Ha nem, ne vegyük túl komolyan nyugtalanságukat. Ha konferenciákat tartunk a munkanélküliekről, a hátrányos helyzetűekről és más kirekesztett csoportokról, meg kell találnunk a módját, hogy hatékonyan bevonjuk őket, az érdekelteket a beszélgetésbe — bármennyibe kerüljön is kifizetni részvételi költségeiket.

Az egyetemek és az ott oktatók ugyanolyan nehéznek találják majd követni e szabályokat, mint a szociális szolgáltatások és az ott dolgozó szociális munkások. De amíg rá nem szánják magukat, nem láthatunk neki komolyan annak, hogy kiküszöböljük a szegénységet. Az egyenlőbb társadalom, amelynek létrehozásán akkor majd dolgozni fogunk, nem doktrinér célként fog fejünk felett elérhetetlenül lebegni. Szükszerű része lesz annak a szabad emberek vállalta kötelezettségnek, hogy az embereket felszabadítsuk a nélkülözés, az elnyomás, képességeik akadályozása, reményeik sárba tiprása alól.

Fordította: Lukács Katalin